

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДУДКА Андрій Вікторович

УДК 343.98

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ЗА УЧАСТЮ ОСІБ З ФІЗИЧНИМИ
АБО ПСИХІЧНИМИ ВАДАМИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Київському національному університеті внутрішніх справ,
МВС України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки

Кузьмічов Володимир Сергійович,

Київський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Карпов Никифор Семенович**

Київський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального процесу

кандидат юридичних наук, професор,

заслужений юрист України **Цимбал Петро Васильович**

Національний університет державної податкової служби України,
завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

Захист відбудеться «17» грудня 2009 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д
26.007.05 в Київському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 03035,
м.Київ, Солом'янська пл., 1

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського національного університету
внутрішніх справ: 03035, м.Київ, Солом'янська пл., 1

Автореферат розісланий «10» листопада 2009 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Л.Д.Удалова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток України як правової демократичної держави неможливий без гармонізації соціально-правових відносин між усіма верствами суспільства. Особи з фізичними або психічними вадами схильні до вчинення правопорушень та злочинів. Правоохоронні органи держави мають практичними діями сприяти ефективному розслідуванню злочинів, попередженню суспільно небезпечних діянь, що вчинені особами з фізичними або психічними вадами, й одночасно стояти на захисті основних прав, свобод та законних інтересів таких осіб. Сучасні умови боротьби зі злочинністю вимагають від слідчого все більшої майстерності. Проведене узагальнення матеріалів кримінальних справ свідчить про те, що деякі слідчі, особливо ті, хто не має достатнього досвіду роботи, недостатньо володіють тактикою проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами, що має неабияке значення для вирішення завдань кримінального судочинства.

Вагомий внесок у вдосконалення теорії слідчої діяльності зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, такі як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Е. Биховський, В.К. Весельський, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, В.Е. Коновалова, Н.І. Клименко, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, М.І. Порубов, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, Л.Д. Удалова, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та багато інших. Зокрема, російські вчені С.П. Щерба і Л.Г. Тат'яніна власними дисертаційними дослідженнями створили напрямок для подальшої розробки наукових основ кримінального судочинства щодо осіб з фізичними або психічними вадами.

У низці робіт вивчалися деякі криміналістичні аспекти розслідування злочинів за участю осіб, які мають дефекти психіки різного ступеня вираження, зокрема методики розслідування, допустимості й оцінки показань осіб з дефектами психіки, використання цих даних в процесі доказування. Зокрема, приділялася увага особливостям проведення слідчих дій за участю таких осіб лише по окремих напрямкам. Не дивлячись на наявні окремі рекомендації щодо проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами, є немало питань, що залишаються недослідженими і вимагають вирішення. З метою підвищення якості досудового слідства у цих справах необхідно, на наш погляд, узагальнити існуючу правоохоронну практику, розробити наукові основи і вдосконалити організаційно-тактичні прийоми проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Наведені обставини вказують на актуальність теми дисертаційного дослідження та її практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до напрямів, визначених Пріоритетними напрямками наукових та дисертаційних

досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 років, затверджених наказом МВС України № 755 від 05.07.2004 року, положень Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 1767 від 20.12.2006 року, Пріоритетним напрямком розвитку правової науки на 2005-2010 рр., рекомендованим Академією правових наук України (постанова № 2/04-2 від 18.06.2004 року).

Тема і план дисертації обговорена і затверджена Вченою радою Київського національного університету внутрішніх справ від 28 лютого 2007 року, уточнена Вченою радою КНУВС від 16 грудня 2008 р., внесена до плану науково-дослідної роботи.

Мета і завдання дослідження. В межах поставленої проблеми мета роботи полягає в тому, щоб на основі теоретичних положень кримінального процесу, криміналістики, вивчення, аналізу та узагальнення правоохоронної практики дослідити особливості проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. Для її досягнення було поставлено такі взаємопов'язані задачі:

- здійснити класифікацію фізичних та психічних вад осіб, що мають кримінально-процесуальне та криміналістичне значення;
- визначити джерела інформації, що характеризують особу з фізичними або психічними вадами, яка скоїла злочин;
- визначити правомірність, допустимість та доцільність використання доказової інформації, отриманої від осіб з фізичними або психічними вадами;
- перевірити припущення: якщо злочин вчинила особа з фізичними або психічними вадами, то чи можливо встановити це під час огляду місця події;
- встановити специфіку проведення окремих слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами;
- за результатами дослідження розробити криміналістичні рекомендації, спрямовані на удосконалення, організацію та тактику слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Об'єкт дослідження – правові відносини, що виникають в діяльності правоохоронних органів при проведенні слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Предмет дослідження – особливості проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та наукової об'єктивності результатів дослідження обрано діалектичний підхід наукового пізнання, який обумовив

застосування певних наукових методів дослідження, а саме: порівняльно-правового (аналіз думок науковців і практиків щодо розглядуваної проблематики, визначень та підходів), логіко-юридичного (формулювання висновків з позицій законів формальної логіки), аналізу та синтезу (формулювання понять та категоріального апарату дослідження, розробка класифікації фізичних та психічних вад), індукції та дедукції (виявлення типових ознак вчинення злочинів особами з фізичними або психічними вадами, кореляційних зв'язків між ними), аналогії (встановлення подібного в методах і тактичних прийомах проведення слідчих дій), соціологічних методів (анкетування, опитування – для вивчення думки практичних працівників з різних проблемних питань, пов'язаних з їх фаховою діяльністю) тощо. При цьому ці методи дослідження використовувались у взаємозв'язку та взаємозалежності, що забезпечило всебічність дослідження, несуперечливість та істинність наукових результатів.

Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці з криміналістики, судової експертизи, медицини, психіатрії, юридичної психології, кримінології, кримінального та кримінально-процесуального права України.

Нормативно-правова та інформаційна база дослідження: Конституція і закони України, Кримінально-процесуальний кодекс України, проект Кримінально-процесуального кодексу України № 0952 від 25.05.2006 року, постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я, інших міністерств та відомств, Декларація ООН про права розумово відсталих осіб, Проект зводу принципів і гарантій захисту психічно хворих осіб і покращення турботи про психічне здоров'я та Принципи захисту психічно хворих осіб і покращення психіатричної допомоги (резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 46/119).

Емпірична база дослідження складається з вивчених і узагальнених матеріалів кримінальних справ (154 справи), узагальнених результатів анкетного опитування працівників дізнання та слідчих підрозділів ОВС (180 чол.), узагальнених результатів анкетного опитування викладацького складу навчальних закладів МВС України (67 чол.), аналізу офіційних статистичних даних МВС України, Верховного суду України, Державного комітету статистики України, офіційного звіту департаменту з питань оборони та правоохоронної діяльності Рахункової палати “Про результати аудиту ефективності виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки” (затверджений постановою Колегії Рахункової палати № 13-1 від 24.05.2006 року), спеціалізованих інформацій та повідомлень МВС України, аналітичних матеріалів та відомостей, наведених у ЗМІ. Це сприяло формуванню широкої емпіричної бази дослідження, яка забезпечує належну репрезентативність його висновків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, в якому цілісно досліджено проблему

особливостей проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. У дисертації висунуто і обґрунтовано низку положень, нових у концептуальному плані та важливих для криміналістичної науки і слідчої практики, а саме:

вперше:

- здійснено класифікацію фізичних та психічних вад осіб, що мають кримінально-процесуальне значення, та запропоновані авторські формулювання таких вад;
- визначені джерела інформації, що характеризують особу з фізичними або психічними вадами, яка скоїла злочин;
- визначені проблеми допустимості та доцільності отримання доказової інформації від осіб з фізичними або психічними вадами;

удосконалено:

- положення щодо ефективного використання результатів огляду місця події з метою виявлення ознак вчинення злочину особами з фізичними або психічними вадами;
- підходи щодо тактики проведення окремих слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами;

дістали подальшого розвитку:

- бачення щодо організаційно-тактичних заходів проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами;
- наукові розробки про ефективне використання різних спеціальних знань при проведенні слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами: проведення судових експертиз, участь спеціаліста, участь психолога, педагога, а також перекладача, що володіє мовою німих, глухих, глухонімих;
- погляди щодо охорони прав та законних інтересів обвинуваченого з фізичними або психічними вадами під час досудового слідства;
- обґрунтування щодо фіксації результатів і ходу проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Практичне значення полягає у тому, що сформульовані в дисертації висновки і пропозиції використані:

- у практичній діяльності слідчих підрозділів – при розробленні рекомендацій та пропозицій, спрямованих на вдосконалення організаційно-тактичних прийомів проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами (акт впровадження у практичну діяльність УМВС в Івано-Франківській області від 23.03.2009 року);
- у навчальному процесі – для впровадження у вищих юридичних навчальних закладах при викладанні курсу криміналістики (акти впровадження у навчальний процес Київського національного університету внутрішніх справ від 4.03.2009 року, Прикарпатського юридичного

інституту Львівського державного університету внутрішніх справ від 15.09.2008 року), а також для підготовки відповідних підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, при проведенні занять з підвищення кваліфікації та професійної майстерності із працівниками практичних підрозділів ОВС та інших правоохоронних органів;

- у науково-дослідницькій роботі – для подальшої розробки процесуальних і тактичних положень проведення слідчих дій та методики розслідування злочинів за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ, представлена й обговорена на її засіданнях, схвалена нею і рекомендована до захисту.

Основні теоретичні висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, були оприлюднені на III-ій Міжнародній науково-практичній конференції 25-26 жовтня 2007 року “Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності”, м. Київ; Всеукраїнській міжвузівській науковій конференції 20 квітня 2007 року “Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина”, м. Івано-Франківськ; Регіональній науково-практичній конференції 12 жовтня 2007 року “Верховенство права у правозастосовчій діяльності”, м. Івано-Франківськ; II-ій Міжнародній науково-практичній конференції 17-19 листопада 2008 р. “Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадянськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012”, м. Івано-Франківськ.

Пропозиції та результати наукового дослідження, проведеного особисто автором, були відображені в методичних рекомендаціях щодо підвищення ефективності діяльності слідчих підрозділів. Вони використовуються в практичній діяльності слідчих підрозділів УМВС України в Івано-Франківській області, а також у навчальному процесі Київського національного університету внутрішніх справ та Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ при викладанні лекційного курсу та проведенні семінарських і практичних занять з криміналістики, що підтверджується відповідними актами впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження.

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення дисертації викладені у 12 наукових працях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження, відповідає логіці наукового пошуку й вимогам ВАК України і складається зі вступу, двох розділів, що поділені на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (210 найменувань) і додатків. Обсяг дисертації – 225 сторінок, обсяг основного тексту – 176 сторінок, список використаних джерел – 22 сторінки, додатки – 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мету, основні завдання, методи, об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їх апробацію та впровадження, щодо публікацій, структури й обсягу роботи.

Розділ перший – «Досудове слідство та його особливості в кримінальних справах за участю осіб з фізичними або психічними вадами» містить три підрозділи.

У підрозділі 1.1 *«Поняття, види та класифікація фізичних та психічних вад осіб у кримінальному процесі»* звертається увага на необхідність роз'яснення таких понять, як «фізичні вади» і «психічні вади», що дає можливість однозначного тлумачення учасниками кримінального судочинства норм КПК України, пов'язаних із цими термінами. Дисертант пропонує власні визначення, які не претендують на те, щоб стати пріоритетними і єдино можливими. Головне їх призначення полягає в тому, щоб з урахуванням положень проекту КПК України і відомостей, що взяті зі спеціальної медичної літератури, запропонувати однакове розуміння і застосування термінів, використовуваних законодавцем в рамках закону.

Дисертантом здійснено класифікацію фізичних та психічних вад, в якій до фізичних вад відносяться як соматичні захворювання, так і хронічні, що супроводжуються гострими хворобливими симптомами. Фізичні вади – це не тільки дефекти і каліцтва, але і наявність у підозрюваного, обвинуваченого гострого або хронічного важкого захворювання, через яке він не може правильно сприймати і оцінювати хід і результати слідчих та інших процесуальних дій. Це онкологічні захворювання, СНІД, неврологічні захворювання (інсульти), черепно-мозкові травми, запальні захворювання нервової системи (енцефаліти, менінгіти, нейроінфекції, неврози, неврастенії), хронічні захворювання серцево-судинної системи (інфаркт міокарду, стенокардія), захворювання шлунково-кишкового тракту, захворювання печінки і нирок, цукровий діабет, порушення функції щитовидної залози та інші.

Дисертантом відзначається, що психічні вади можуть бути обумовлені перш за все будь-якими психічними захворюваннями. До них відносяться аномалії психічного розвитку, викликані природженими дефектами центральної нервової системи, органічними ураженнями мозку або їх залишковими явищами. Крім того, вони можуть бути похідними і від фізичних вад. Наркоманію і алкоголізм необхідно розглядати як психічні і поведінкові розлади унаслідок вживання психоактивних речовин і слід розцінювати як психічний недолік.

У підрозділі 1.2 *«Джерела інформації, що характеризують особу з фізичними або психічними вадами, яка скоїла злочин»* досліджено, що кримінально-процесуальне законодавство не встановлює, яким чином органи досудового слідства повинні проводити

вивчення особи обвинуваченого і встановлювати наявність фізичних і психічних вад.

Дисертантом пропонуються джерела та шляхи виявлення фізичних або психічних вад у суб'єктів кримінального процесу. Для виявлення осіб, нездатних через психічний стан здійснювати повною мірою право на захист та користуватися іншими правами, запропоновано класифікацію ознак фізичних та психічних вад у підозрюваного, обвинуваченого.

З'ясовано, що знання про прояви фізичних та психічних вад дозволяють слідчому своєчасно висувати обґрунтовану версію про психічну неповноцінність підозрюваного, обвинуваченого і про наявність психічних відхилень у злочинця, що істотно звужує коло осіб, що перевіряються на причетність до скоєного злочину. Наявність у обвинуваченого фізичних або психічних вад обумовлює особливості побудови і перевірки типових версій, що висуваються у справі. Вади злочинця можуть позначитися на механізмі злочину та матеріальних слідах злочину.

У підрозділі 1.3 *«Проблеми допустимості та доцільності отримання доказової інформації від осіб з фізичними або психічними вадами»* підкреслюється, що прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень можливе лише тоді, коли вони ґрунтуються на перевірених та оцінених доказах, одержаних у відповідності до вимог кримінально-процесуального законодавства. Помилка суб'єкта доказування під час оцінки доказів може привести до прийняття незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян, покарання невинуватого або виправдання в суді особи, яка вчинила злочин. У зв'язку з цим правильна оцінка доказів має найважливіше значення не лише для прийняття окремих процесуальних рішень, але й для вирішення кримінальної справи у цілому. Проте, незважаючи на значну увагу до теорії доказів, на сьогодні серед учених не досягнуто єдності поглядів.

Крім основних і достатніх загальних критеріїв допустимості дисертант виділяє більш конкретні і чіткої практичної спрямованості критерії або умови допустимості: недопустимість тиску на осіб з фізичними або психічними вадами; не приховування інформації від осіб з фізичними або психічними вадами, ознайомлення з якою є її законним правом; недопустимість використання тактичних прийомів, що можуть дати серйозні негативні наслідки для учасників кримінального процесу (розлад здоров'я, спонукання до аморальних і протизаконних дій і т.п.); отримана в результаті здійснення тактичного прийому інформація від осіб з фізичними або психічними вадами не повинна використовуватись як доказ, поки не буде підтверджена іншими даними.

Уточнення і розвиток вказаних критеріїв дозволить, на думку дисертанта, зняти основну частину суперечок про допустимість тактичних прийомів отримання доказової інформації від осіб з фізичними або психічними вадами і створить умови для забезпечення законності при їх реалізації на практиці.

Розділ другий – «Особливості проведення слідчих дій у кримінальних справах за участю осіб з фізичними або психічними вадами» містить п'ять підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Виявлення ознак вчинення злочину особами з фізичними або психічними вадами під час огляду місця події» відзначається, що закон не передбачає особливого порядку порушення кримінальної справи відносно осіб з фізичними або психічними вадами. Послідовність (черговість) проведення слідчих дій, їх обов'язковість або необов'язковість визначаються конкретною слідчою ситуацією та вирішуються особою, в провадженні якої знаходиться справа.

Проведене узагальнення матеріалів кримінальних справ виявило, що серед осіб, що скоїли вбивство, – 68,0% є особами з аномальною психікою, а серед тих, хто скоїли тяжкі тілесні ушкодження, – 64,8%. Жорстокість злочинної поведінки осіб з психічними вадами відмічена у 68,9% випадків; нанесення великої кількості пошкоджень жертві – у 28,9%; знівечення, розчленовування трупа – у 34,4%. Привертає увагу і місце скоєння злочину – це може бути багатолюдне місце, місце, де даною особою вже скоювалися злочини або за місцем проживання особи тощо. Місце вчинення злочину особами з фізичними або психічними вадами у 70,0% випадків обиралось випадково. Кореляція між місцем, часом, обстановкою і способом вчинення злочину відсутня. Цілеспрямована, обдумана попередня підготовка до здійснення суспільно небезпечного діяння була відмічена лише у 20,3% вивчених нами кримінальних справ, в решті випадків (79,7%) такої підготовки не було.

Проведене дослідження виявило, що особи з фізичними або психічними вадами не вживають ніяких заходів по прихованню факту злочину: лише у 1,4% справ були відмічені факти знищення слідів і відновлення первинної обстановки на місці злочину, в 16,1% випадках були спроби приховання факту злочину, у решті випадків (82,5%) не було виявлено ніякої цілеспрямованої діяльності по прихованню злочину. Більше того, у ряді кримінальних справ виявлено факти аномальної необережності, безпечності, байдужості до можливих наслідків.

Безпосередніми об'єктами посягань осіб з психічними вадами при корисливих злочинах були: одяг, взуття (17,6%), гроші (24,5%), різні технічні вироби (радіо-, відео-, фотоапаратура і т.п.) (7,1%), продукти харчування (6,0%), зброя (2,6%), спиртні напої (1,4%), коштовності (1,4%), наркотичні речовини (3,9%), інші предмети (44,5%). Розкрадання недорогих речей, коли цінні залишаються незайманими, відмічено у 25,1% справ. Певний інтерес становлять відомості про розпорядження викраденим: предмети розкрадань були даровані або роздані (17,7%), продані (14,8%), загублені (6,5%), використовувались особисто (24,3%).

Дисертантом запропоновані ознаки вчинення злочину особами з фізичними або психічними вадами, що виявляються при огляді місця події. Встановивши спосіб скоєння злочину і проаналізувавши сліди, можна скласти уявлення не тільки про анатомічні ознаки

(зріст, комплекцію, вагу, фізичні вади тощо) і функціональні дані злочинця (силу, навички і т.п.), але й про його психічний стан і риси характеру (психічні відхилення, зухвалість, жорстокість тощо).

Дисертант дійшов висновку, що особа злочинця з фізичними або психічними вадами може мати систему ознак: соматичних, фізичних, функціональних, психологічних, психічних.

У підрозділі 2.2 «Особливості проведення допиту та очної ставки за участю осіб з фізичними або психічними вадами» відзначається, що підвищення рівня та якості розслідування злочинів певною мірою пов'язане з удосконаленням методів роботи в діяльності слідчого при проведенні допиту та очної ставки.

Дисертант відзначає, що слідчі повинні якнайширше використовувати рекомендації спеціалістів, що надзвичайно важливо для прогнозування вірогідної поведінки осіб з вадами психіки. Практична допомога спеціаліста, безпосередня їх участь при допиті дозволить слідчому правильно і своєчасно застосувати необхідний тактичний прийом як з метою встановлення психологічного контакту, так і при вирішенні конфлікту для стабілізації слідчої ситуації.

Дисертантом рекомендовано при проведенні слідчих дій використовувати тактичні прийоми, направлені на надання допомоги особі з фізичними або психічними вадами з метою отримання достовірної інформації. Для встановлення психологічного контакту слідчого з допитуваним з фізичними або психічними вадами запропоновані рекомендації та рекомендовані прийоми у безконфліктній та конфліктній ситуаціях. Сформульовано низку пропозицій щодо проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Не дивлячись на те, що тривалість проведення допиту не регламентована законом і відсутні законодавчі обмеження, на думку автора, хворих, престарілих, інвалідів, осіб з фізичними або психічними вадами не рекомендується піддавати тривалим допитам, необхідно своєчасно надавати їм час для відпочинку. Для осіб з фізичними або психічними вадами може бути передбачений особливий порядок виклику на допит, а також визначення місця їх допиту, наприклад, в умовах лікувально-профілактичної установи, вдома і т.д.

Дисертант дійшов висновку, що проведення допитів та очних ставок з такою категорією осіб, які мають фізичні або психічні вади, багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами та застосування їх у практиці. Також проведене узагальнення матеріалів кримінальних справ вказало на низьку ефективність очних ставок за участю осіб з психічними вадами.

У підрозділі 2.3 «Особливості відтворення обстановки й обставин події та пред'явлення для впізнання за участю осіб з фізичними або психічними вадами» відзначається необхідність ретельної підготовки до проведення слідчих дій, а застосування при цьому звуко-

відеозапису забезпечить належну фіксацію ходу їх проведення, що дає наочність і переконливість результатів, оскільки об'єктивно засвідчується той чи інший факт, що має значення для кримінальної справи.

Дисертант відзначає, що іноді обвинувачені з фізичними або психічними вадами використовують посилення на забудькуватість, амнезію, забуття окремих деталей події. Розлади пам'яті частіше зустрічаються при травматичних ураженнях головного мозку, дебільності, хронічному алкоголізмі.

У підрозділі 2.4 «Використання спеціальних знань при проведенні слідчих дій у кримінальних справах за участю осіб з фізичними або психічними вадами» відзначається, що однією з особливостей провадження у справах осіб з фізичними або психічними вадами є застосування різних спеціальних знань: проведення судових експертиз, участь спеціаліста, участь психолога, педагога, а також перекладача, що володіє мовою німих, глухих, глухонімих.

63,8% опитаних працівників дізнання та слідчих підрозділів ОВС вказали, що у них немає достатніх психологічних знань для використання їх у майбутньому при розслідування злочинів, вчинених особами з фізичними або психічними вадами, 89% викладацького складу навчальних закладів МВС вказали, що ефективним буде залучення спеціаліста при проведенні слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. Результати анкетного опитування працівників дізнання та слідчих підрозділів ОВС показали, що 58,3% респондентів відносять розслідування справ про злочини за участю осіб з фізичними або психічними вадами до категорії справ, що представляють особливу складність.

У вивчених матеріалах кримінальних справ, де особи з фізичними або психічними вадами були обвинуваченими (підозрюваними) чи потерпілими судово-психологічна експертиза проводилася лише у 5,19% випадків, судово-психіатрична експертиза – 11,04%, комплексна судова психолого-психіатрична експертиза проводилася у 1,95% справ.

Дисертантом відзначається, що в якості спеціаліста у справах про злочини, здійснені особами з психічними вадами, повинні виступати психіатри, психологи, сурдопсихологи, сурдопедагоги, наркологи тощо. Психологи можуть надати дієву допомогу в проведенні слідчих дій за участю обвинувачених з фізичними або психічними вадами у кримінальних справах будь-яких категорій. При проведенні слідчих дій з неповнолітнім необхідна участь психолога в області дитячої або юнацької психології, а не будь-якого психолога. У залежності від характеру психічної вади повинен бути запрошений конкретний спеціаліст. Для проведення слідчої дії за участю обвинувачених з фізичними вадами, слідчий повинен запрошувати фахівців відповідного профілю (офтальмолога, невропатолога, онколога, пульмонолога і т.д.).

Дисертантом обґрунтовано, що визначальне значення у встановленні вад психіки мають результати судово-психіатричної, судово-психологічної чи комплексної судової психолого-

психіатричної експертизи. Запропоновано практичним працівникам підстави, які можуть послужити приводом для призначення експертизи і коло питань, що можуть ставитися.

У підрозділі 2.5 «Фіксація результатів і ходу проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами» рекомендовано застосування технічних засобів фіксації ходу і результатів слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами.

Застосування технічних засобів (аудіо- відеозапис), вважає автор, можна розглядати як спосіб забезпечення прав осіб з фізичними або психічними вадами. З одного боку, зафіксувавши результати слідчої дії за участю таких осіб за допомогою технічних засобів, при якісному їх проведенні, у слідчого не буде необхідності проводити додаткові слідчі дії з такими особами (піддавати їх, наприклад, повторним допитам, проведенню очної ставки), а також це звільняє їх від додаткових психічних навантажень. Крім того, особа може захворіти психічним захворюванням після проведення з ним слідчих дій на досудовому слідстві, і якщо результати такої слідчої дії були зафіксовані на відеозапис, то його захворювання не поставить під сумнів його первинні показання.

Використання досягнень науки і техніки для збору та дослідження доказів, вважає дисертант, є магістральним шляхом удосконалення слідчої діяльності.

Опитування працівників дізнання та слідчих підрозділів ОВС показало, що аудіо-відеозапис найбільш часто використовується при проведенні слідчого експерименту – 15,3%, допиті та очній ставці – 14,0%, перевірці показань на місці події – 52,3%, огляді місця події – 13,3%, обшуку – 8,3%, пред'явленні для впізнання – 10,3%, затриманні – 2,0%, освідчування – 4,0%. Взагалі не використовували аудіо- відеозапис 18,0% опитуваних слідчих.

ВИСНОВКИ

У дисертації всебічно та комплексно розглянуто актуальну правову наукову проблему, пов'язану із особливостями проведення слідчих дій у кримінальних справах за участю осіб з фізичними або психічними вадами. У результаті дослідження, виконаного на основі аналізу чинного законодавства України, а також практики його реалізації, теоретичного осмислення наукових праць вчених, сформульовані основні результати та пропозиції, які мають теоретичне і практичне значення й полягають у такому:

1. Пропонуються визначення фізичних та психічних вад обвинувачених, як основних понять, що використовуються в КПК України; здійснено класифікацію фізичних та психічних вад. Фізичні вади – це не тільки дефекти і каліцтва, але і наявність гострого або хронічного важкого захворювання (онкологічні захворювання, СНІД, неврологічні захворювання (інсульти), черепно-мозкові травми, запальні захворювання нервової системи, цукровий діабет та інші. Психічні вади можуть бути обумовлені будь-якими психічними захворюваннями. Крім

того, вони можуть бути похідними і від фізичних вад. Наркоманію і алкоголізм необхідно розглядати як психічні і поведінкові розлади унаслідок вживання психоактивних речовин.

2. Визначені джерела інформації, що характеризують особу з фізичними або психічними вадами, яка скоїла злочин. Це показання: родичів; особи, відносно якої є підозри про наявність у неї психічних відхилень; сусідів; товаришів по роботі та інших знайомих; свідків. Також джерелами інформації є документи; обстановка в житлі; обставини здійснення деяких діянь. Запропоновано класифікацію ознак фізичних та психічних вад у підозрюваного, обвинуваченого.

Знання про прояви психічних вад дозволяють слідчому своєчасно висунути обґрунтовану версію про психічну неповноцінність підозрюваного, обвинуваченого і про наявність психічних відхилень у невстановленого злочинця, що істотно звужує коло осіб, які перевіряються на причетність до скоєного злочину; обумовлює особливості побудови і перевірки типових версій, що висувуються у справі. Вади злочинця можуть позначитися на механізмі вчинення злочину та матеріальних слідах злочину.

3. З'ясовано проблеми допустимості та доцільності отримання доказової інформації від осіб з фізичними або психічними вадами. Крім загальних основних критеріїв допустимості виділено більш конкретні і чітко практично спрямовані умови допустимості: недопустимість тиску; не приховування інформації; недопустимість використання тактичних прийомів, що можуть дати серйозні негативні наслідки (розлад здоров'я, спонукання до аморальних і протизаконних дій і т.п.); отримана в результаті здійснення тактичного прийому інформація від осіб з фізичними або психічними вадами не повинна використовуватись як доказ, поки не буде підтверджена іншими даними.

4. Аналіз стану злочинності осіб з фізичними або психічними вадами дозволив встановити рівень поширеності вад психіки як серед дорослих, так і серед неповнолітніх правопорушників, види найбільш часто скоюваних ними злочинів при впливі тих чи інших фізичних або психічних вад. Аргументовано, що до обставин, які сприяють вчиненню злочину особами з фізичними або психічними вадами, відносяться: вчинення правопорушення раніше, ще будучи неповнолітнім; вчинення злочинів, за які він не поніс відповідальності; втягнення осіб з фізичними або психічними вадами у злочинну діяльність; пияцтво; наркоманія.

5. З'ясовано можливість участі осіб з фізичними або психічними вадами в проведенні слідчих дій, за умови, якщо цьому не перешкоджає психічний стан особи. Без урахування особливостей осіб з фізичними або психічними вадами неможливо якісно і правильно обрати тактичні прийоми при проведенні окремих слідчих дій в процесі їх планування, розробки слідчих версій, збору і дослідження доказової бази. Послідовність (черговість) проведення слідчих дій, їх обов'язковість або необов'язковість визначаються конкретною слідчою

ситуацією та вирішуються особою, в провадженні якої знаходиться справа. Особа злочинця з фізичними або психічними вадами може мати систему ознак: соматичних, фізичних, функціональних, психологічних, психічних. Рекомендовано при проведенні слідчих дій використовувати тактичні прийоми, спрямовані на надання допомоги особі з фізичними або психічними вадами з метою отримання від неї достовірної інформації. Для встановлення психологічного контакту слідчого з допитуваним з фізичними або психічними вадами запропоновані рекомендації та рекомендовані прийоми у безконфліктній та конфліктній ситуаціях.

6. Однією з особливостей провадження справи за участю осіб з фізичними або психічними вадами є застосування різних спеціальних знань: проведення судових експертиз, участь спеціаліста, участь психолога, педагога, а також перекладача, що володіє мовою німих, глухих, глухонімих. Обґрунтовано, що визначальне значення у встановленні вад психіки мають результати судово-психіатричної, судово-психологічної чи комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Запропоновано практичним працівникам підстави, що можуть послужити приводом для призначення експертизи і коло питань, які можуть ставитися.

7. Рекомендовано фіксацію результатів і ходу проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. Звуко- відеозапис підвищують можливості слідства під час проведення допитів, відтворення обстановки та обставин події, пред'явлення для впізнання та інших слідчих дій. Їх криміналістичне та процесуальне значення полягає в забезпеченні більш повної фіксації не тільки інформації, що утримується, але й самого процесу проведення слідчої дії, а також поведінки його учасників.

8. Аргументовано, що ефективність діяльності слідчого на досудовому слідстві за участю осіб з фізичними або психічними вадами залежить від загальноосвітнього рівня; рівня професійної підготовки; рівня поінформованості; уміння будувати й прораховувати міркування іншої особи; знань про характер проявів тих або інших дефектів психіки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Дудка А. В. Проблеми отримання доказової інформації від осіб з фізичними або психічними вадами / А. В. Дудка // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 12. – С. 170-172.
2. Дудка А. В. Правове поняття, види та класифікація фізичних та психічних вад у осіб, що приймають участь у слідчих діях / А. В. Дудка // Іменем закону – 2008. – № 4 – С. 17-21.

3. Дудка А. В. Особливості проведення допиту осіб з фізичними або психічними вадами / А. В. Дудка // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 173-176.
4. Дудка А. В. Особливості пред'явлення для впізнання за участю осіб з фізичними та психічними вадами / А. В. Дудка // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Зб. наук. статей. – Івано-Франківськ, 2008. – Випуск ХІХ. – С. 210-214.
5. Дудка А. В. Виявлення ознак вчинення злочину особами з фізичними або психічними вадами під час огляду місця події (злочину) / А. В. Дудка // Юридична Україна – 2009. – № 4 – С. 94-98.
6. Дудка А. В. Поняття фізичних та психічних вад у кримінальному процесі / А. В. Дудка, В. В. Дудка // Держава і закон: теорія, практика, методика. Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ: ВОНР та РВД ПЮІ ЛьвДУВС. – Вип. ІІ. – 2007. – С. 321-327.
7. Дудка А. В. Освідування як засіб виявлення фізичних та психічних вад у підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідка / А. В. Дудка // Держава і закон: теорія, практика, методика. Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ: Відділ орг. наук. роб та ред.-вид. д-ті Прикарпатського юрид. інст. ЛьвДУВС. – Вип. ІІІ. – 2008. – С. 218-223.
8. Дудка А. В. Використання криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів, вчинених особами з фізичними або психічними вадами / А. В. Дудка // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25-26 жовтня 2007 р.). – Київ: КНУВС, – 2007. – С. 82-84.
9. Дудка А. В. Забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян під час проведення Євро-2012 та підготовка працівників міліції до дій в цих умовах / А. В. Дудка // Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (17-19 листопада 2008 р., с.Гута, резиденція «Синьогора»). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. – С. 143-150.
10. Дудка А. В. Проблеми допустимості та доцільності отримання доказової інформації від осіб з фізичними або психічними вадами / А. В. Дудка // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали Всеукр. міжвуз. наук. конф. молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 20 квітня 2007 року). – Івано-Франківськ, 2007. – С. 349-351.
11. Дудка А. В. Використання криміналістичної техніки в процесі отримання інформації від осіб з фізичними або психічними вадами / А. В. Дудка // Верховенство права у правозастосовчій діяльності: Матеріали Регіональної наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2007 року). – Івано-Франківськ, 2007. – С. 322-325.

12. Дудка А. В. Виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину особами з фізичними або психічними вадами / А. В. Дудка // Історія міліції України: минуле і сучасне: зб. наук. праць за матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2009 р.). – Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2009. – С. 297-303.

АНОТАЦІЯ

Дудка А.В. Особливості проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет внутрішніх справ, Київ, 2009.

Дисертацію присвячено особливостям проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. Розглянуто джерела інформації, що характеризують особу з фізичними або психічними вадами, яка скоїла злочин. Здійснено класифікацію ознак фізичних та психічних вад у підозрюваного, обвинуваченого. Розглянуто питання допустимості і оцінки показань осіб з фізичними або психічними вадами, використання цих даних в процесі доказування. Рекомендовано фіксацію результатів і ходу проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами. Аналізується законодавче врегулювання проведення слідчих дій за участю таких осіб.

Сформульовано низку пропозицій щодо проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами та конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України, з метою максимального захисту прав таких осіб.

Ключові слова: слідчі дії, допит, фізичні та психічні вади, особи з фізичними або психічними вадами, спеціаліст, експертне дослідження, докази.

АННОТАЦИЯ

Дудка В.В. Особенности проведения следственных действий с участием лиц с физическими или психическими недостатками. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет внутренних дел, Киев, 2009.

Диссертация посвящена особенностям проведения следственных действий при участии лиц с физическими или психическими недостатками. Рассмотрены источники получения сведений о физических или психических отклонениях у субъектов уголовного процесса.

Осуществлена классификация признаков физических и психических недостатков у подозреваемого, обвиняемого. Рассмотрен вопрос допустимости и оценки показаний лиц с физическими или психическими недостатками, использование этих данных в процессе доказывания, а также особенности оценки результатов проведения следственных действий с участием таких лиц.

Исследование следов, которые остаются на месте преступления, информация о действиях преступника по сокрытию следов, сведения о способе совершения преступления и объекте преступного посягательства дает возможность составить представление об анатомических признаках и функциональных данных преступника, о физических и психических недостатках. Лицо преступника с физическими или психическими недостатками может иметь систему признаков: соматических, физических, функциональных, психологических, психических.

Одной из особенностей осуществления по делам лиц с физическими или психическими недостатками есть применение разных специальных знаний: проведение судебных экспертиз, участие специалиста, участие психолога, педагога, а также переводчика, который владеет языком немых, глухих, глухонемых. Обоснованно, что определяющее значение в установлении недостатков психики имеют результаты судебно-психиатрической, судебно-психологической или комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы. Предложены практическим работникам основания, которые могут послужить поводом для назначения экспертизы и круг вопросов, которые могут задаваться.

Рекомендовано фиксацию результатов и хода проведения следственных действий при участии лиц с физическими или психическими недостатками. Анализируется законодательное урегулирование проведения следственных действий при участии лиц с физическими или психическими недостатками. Сформулировано ряд предложений относительно проведения следственных действий при участии таких лиц и конкретные предложения, направленные на совершенствование действующего криминально-процессуального законодательства Украины с целью максимальной защиты прав таких лиц.

Ключевые слова: следственные действия, допрос, физические и психические недостатки, лица с физическими или психическими недостатками, специалист, экспертное исследование, доказательства.

SUMMARY

Dudka A.V. Features of conducting of consequence actions with participation of persons with physical or psυχical defects. – Manuscript.

Dissertation for acquiring of Academic Degree of the Candidate in Law in speciality 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Legal Expertise. – Kyiv National University of Internal Affairs, Kyiv, 2009.

Dissertation is devoted the features of conducting of consequence actions with participation of persons with physical or psychical defects. The sources of information are considered, that characterize a person with physical or psychical defects, which committed a crime. Classification of signs of physical and psychical defects is carried out in suspected, defendant. The question of admission and estimation of testimonies of persons is considered with physical or psychical defects, use of these information in the process of finishing telling. Fixing of results and motion of conducting of consequence actions is made to order with participation of persons with physical or psychical defects. The legislative settlement of conducting of consequence actions is analysed with participation of such persons.

The row of suggestions is formulated in relation to conducting of consequence actions with participation of persons with physical or psychical defects and concrete suggestions, directed on perfection of current legislation of Ukraine, with the purpose of maximal defence of rights for such persons.

Keywords: consequence actions, interrogation, physical and psychical defects, persons with physical or psychical defects, specialist, expert research, proofs.